

Людмила БАБЕНКО

ІЄРАРХИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЛАНАХ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ НАПЕРЕДОДНІ ЛЬВІВСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ 1946 РОКУ

У статті висвітлено технології та окремі методи радянських органів державної безпеки, спрямовані на ліквідацію Української греко-католицької церкви шляхом впливу на її ієрархів.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, радянські органи державної безпеки, Народний комісаріат державної безпеки (рос. абревіатура – НКГБ), репресії, Львівський церковний собор 1946 року, А. Шептицький, Й. Сліпий, Г. Костельник, К. Шептицький, С. Карін-Даниленко.

Історія Української греко-католицької церкви (далі УГКЦ), незважаючи на досить численну історіографію, продовжує залишатися предметом глибокого інтересу дослідників. Одним із найбільш важливих напрямів з точки зору об'єктивного її відтворення є дослідження становища УГКЦ у радянський період. Інвективи радянської історіографії апіорі не можуть дати відповіді на головні питання про передумови і причини подій, пов'язаних з її ліквідацією, кульмінацією яких став Львівський собор 1946 року. Тому велике значення мають новітні дослідження. Серед них відзначимо працю канадського історика Б. Боцюрківа, котра охоплює період 1939–1950 рр.¹ Автор, спираючись на матеріали вітчизняних та зарубіжних архівів, подає хроніку підготовки та проведення собору, аналізує документи, які дозволяють з'ясувати суперечливі або сфальсифіковані сторінки діяльності УГКЦ та її ієрархів.

Партійно-державну політику щодо УГКЦ досліджував В. Пашенко². На тлі розлогої описовості праці вказаного автора, монографія В. Войналовича³ вирізняється чіткістю постановки проблематики та її аналізу засобами політологічного інструментарію. Відповідний розділ характеризує методи сталінських трансформацій у Західній Україні, політичне підґрунтя ліквідації УГКЦ. На репресивній складовій

¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / пер. з англ. Наталії Кочан, за ред. Олега Турія / Б. Боцюрків. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 265 с.; його ж: Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. – Львів, 1993. – С. 123-164.

² Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів / В. Пашенко. – Полтава: АСМІ, 2002. – 615 с.

³ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – Київ: Світогляд, 2005. – С. 339-424.

акцентувала увагу в дисертаційному дослідженні Н.Сердюк⁴. Окремі складники проблеми історичного, філософського, теологічного, агіографічного характеру розглянуто у численних статтях та матеріалах наукових конференцій.

Метою статті є висвітлення технології та окремих методів радянських спецслужб, спрямованих на ліквідацію УГКЦ. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: з'ясувати механізми та інструментарій підготовчого процесу нищення УГКЦ, пошуку конкретних «режисерів і дійових осіб», на яких покладалася роль виконавців партійних рішень. Розкрити порушену проблему дозволяє вивчення як автентичних, так і опублікованих архівних документів органів державної безпеки. Зокрема в останні роки опубліковано збірники документів, присвячені долі митрополита А. Шептицького⁵ та процесу ліквідації УГКЦ⁶, які репрезентують приховані від суспільства процеси бруталного втручання органів державної безпеки у церковно-релігійне життя. Аналіз архівних документів дає можливість розкрити агентурно-оперативні аспекти діяльності співробітників спецслужб із підготовки Львівського собору як заключного акту організаційних заходів з ліквідації УГКЦ. Вересень 1944–початок 1945 рр. виявився вирішальним періодом у визначенні радянською владою термінів і способів знищення УГКЦ. Попри це, ряд дослідників характеризують вказаний часовий проміжок як період поміркованої і виваженої політики радянської держави у ставленні до УГКЦ, не беручи до уваги прихований від суспільства чекістський сегмент.

Рівень впливу греко-католицького духовенства на населення західноукраїнських земель цілком адекватно оцінювався наркомом внутрішніх справ СРСР Л.Берія ще напередодні так званого «золотого вересня» 1939 р. Побоюючись масового невдоволення, у директиві про завдання оперативних груп НКВД СРСР при вступі радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії вказано: «Арешти духовних осіб не проводити, особливо католиків»⁷. Співробітники держбезпеки обласних управлінь НКВД розгортали агентурно-оперативну роботу в середовищі духовенства і вірян УГКЦ у контексті виявлення антирадянських настроїв. Робота з вивчення настроїв і поведінки духовенства не припинялася також і в умовах війни. Особливо пильну увагу звернено на ієрархів УГКЦ.

Як відомо, початок війни і нацистська окупація досить швидко розвіяли ілюзії очільників УГКЦ, передусім митрополита А. Шептицького, щодо можливого порозуміння з гітлерівським режимом у питанні української державності. Останній у листі на адресу А. Гітлера від 23 вересня 1941 р. із приводу окупації столиці України Києва висловив сподівання на «... розвиток нашого народу, на можливість релігійної та національної свобод»⁸. Але вже 14 січня 1942 р. у іншому листі до фюрера ми-

⁴ Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо української греко-католицької церкви в 1944-1949 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.

⁵ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – Київ: Українська Видавнича Спілка. – 480 с.

⁶ Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи органів державної безпеки. – Т.1. – Київ: ПП Сергійчук М.І. – 442 с.

⁷ ГДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 10-12; Шаповал Ю.І. Якого кольору був вересень 1939-го? / Ю. Шаповал // Доля як історія. – Київ: «Генеза», 2006. – С. 159.

⁸ ГДА СБ України. – Ф. 13. – Оп. 372. – Т. 35. – Арк. 125.

трополит засуджував територіально-адміністративне розчленування України, масову загибель військовополонених українців, фактичне збереження колгоспної системи, терор тощо. У листі на адресу Г. Гімлера він протестував проти масових убивств євреїв та примушування до цього українських поліцаїв. Відомо, що А. Шептицький брав безпосередню участь у порятунку жертв нацистського терору. Послання митрополита «Не убий» зачитували в кожній церкві. До речі, гуманістична діяльність А. Шептицького була відзначена посмертно нагородою Антидефамацийної ліги (американської організації боротьби з антисемітизмом) в наші дні «за відвагу і героїзм у порятунку євреїв під час Другої світової війни»⁹.

Зміну настроїв митрополита зафіксував начальник УНКГБ у Львівській області К. Волошенко, котрий, оцінюючи діяльність духовенства у період нацистської окупації, писав наркомові держбезпеки УРСР С. Савченку: «Аналіз усіх наявних у 2-му відділі агентурних та офіційних даних свідчить, що на середину 1942 р. ставлення Шептицького до німців стало поступово змінюватися і дух германофільства на 1943 рік сходить нанівець». Відзначено також, що послання митрополита все помітніше набувають ознак антирадянського націоналістичного змісту, закликаючи українське населення до «єдності та внутрішнього спокою», а в 1944 р. він заборонив священникам відступати на захід разом із вермахтом¹⁰.

Розгортання оперативної роботи НКГБ восени 1944 р. у західноукраїнських областях розділилося на дві частини. Перша спрямовувалася на планування і проведення «оперативної гри» з ієрархами УГКЦ - митрополитом А. Шептицьким, його братом ігуменом К. Шептицьким, професором Г. Костельником та ін. Спеціальна директива наркома держбезпеки С. Савченка від 18 жовтня 1944 р. наголошувала на необхідності активізації агентури навколо А. Шептицького та його оточення. Агентура спрямовувалася на «...розкриття їх підпільної антирадянської діяльності, каналів зв'язку з закордоном, зокрема, із Ватиканом, іноземними розвідками і українськими націоналістами, виявлення уніатської та католицької агентури на території СРСР». При цьому С. Савченко наголошував на необхідності запиту санкції НКГБ УРСР з місцевих управлінь під час проведення оперативних заходів¹¹.

Іншим складником була власне агентурно-оперативна розробка «об'єктів» та негласне документування так званих антирадянських проявів. Разом із тим зростала роль аналітичної обробки оперативної інформації, її врахування в конструюванні заходів спецслужб і органів влади проти УГКЦ. Про це свідчать детальні оперативні повідомлення, довідки, доповідні записки з оцінками й характеристиками об'єктів спостереження та інші службові документи з грифом цілковитої таємності.

Для безпосереднього проведення заходів і прискорення роботи з усіх напрямів антирелігійної й антицерковної політики в західноукраїнських областях до Львова прибув відомий у чекістських колах ще з 1920-х рр. «фахівець» із релігійних питань, співробітник НКГБ УРСР, підполковник держбезпеки С. Карін-Даниленко як легендарний «уповноважений Комітету з церковних справ при РНК УРСР». Його головна

⁹ Електронний ресурс. Режим доступу: tyzhden.ua/news/93024

¹⁰ Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т.1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С. 216-217.

¹¹ ГДА СБ України. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 1. – Арк. 240-245.

увага була прикута до постаті митрополита А. Шептицького, з котрим він планував зустріч і бесіду на тему правового становища Української греко-католицької церкви в УРСР. Чекісти були детально поінформовані з оперативних джерел про настрої і заяви митрополита, які він висловлював у ході проведення щочетвергових єпархіальних соборів духовенства. Зокрема, начальник Львівського управління НКГБ Волошенко зазначав, що митрополит А. Шептицький позитивно відреагував на повернення радянської влади, а напередодні зустрічі з С. Каріним-Даниленком закликав духовенство «змінити ставлення до радянської влади, бути лояльним і допомагати їй, так як Рад[янський] Уряд допускає свободу релігії». Разом з тим автори доповідної записки на ім'я наркома НКГБ УРСР зауважують, що «в поведінці і настрої його відчувається невизначеність і нерішучість»¹². На соборі А. Шептицький публічно заявив, що свою промову надішле радянському уряду. Співробітник УНКГБ у Львівській області, отримавши про це інформацію, пропонував надрукувати промову митрополита масовим тиражем і поширити серед населення¹³.

Зустріч С. Каріна-Даниленка з митрополитом відбулася 7 вересня 1944 р. і тривала більше двох годин. Вона мала концептуальний характер і стосувалась з'ясування й оцінки ситуації всередині церкви та вироблення подальшої стратегії і тактики держави щодо греко-католиків. Зі змісту оперативних донесень виявлено, що митрополит у ході розмови демонстрував лояльність до радянської влади та її політики, шанобливо звертаючись до високопоставленого чекіста «пане міністре» і не підозрюючи, з ким у дійсності має справу. Однією з причин негативного ставлення до радянської влади, котре охопило багатьох священників і вірян, митрополит назвав інформацію про масове закриття храмів, арешти священників на Великій Україні. Тому при вступі військ Червоної армії населення й очікувало масових репресій. У відповідь С. Карін-Даниленко дипломатично нагадав про відокремленість церкви від держави в радянській Україні, де релігія є приватною справою кожного громадянина. Водночас, підкреслив С. Карін-Даниленко, державні органи боролися проти «політиканствуючих» церковних ієрархів та священників і навіть приклади ліквідації змови патріарха Тихона, розгрому Української автокефальної церкви В.Липківського. А. Шептицький відповів: «Я розумію все це і виправдовую Ради у їх боротьбі із монархічним православ'ям. Чув також, що автокефалісти-самосвяти політиканствували. Все достойне співчуття, бо там, де Церква втрачає вселенськість – немає Церкви. Наша Церква тримається вселенськості, і, виходячи із цієї ідеї, я намагався об'єднати православну церкву на Україні із греко-католицькою, але політиканствуючі єпископи знаєте що мені відповіли? Покійний митрополит Олексій Громадський взагалі приписав роз'єднання між церквами гармонії божественного провидіння». На репліку С. Каріна-Даниленка про нездійсненність єкуменічної ідеї, А. Шептицький заявив: «Чому не здійсненна, ця акція не вдалася мені, але пройде 20–30 років і Ви, Ради, здійсніте її самі».

С. Карін-Даниленко відповів, що держава не втручається у внутрішньоцерковні справи і навряд чи це буде входити у плани державних установ. А. Шептицький із азартом запитав: «Але ж ви об'єднали народи Росії, об'єднали український та росій-

¹² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. 9113. – Т. 19. – Арк. 324.

¹³ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр. С-9113. – Т. 19. – Арк. 75–76; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 297–298.

ській народи? Чому б не укріпити це об'єднання і по лінії релігійній? Возз'єднання українського народу Західних областей із Великою Україною було б тільки тоді органічним, коли б українці були об'єднані і релігійно. Ось чому я думаю, що через 20–30 років Ви самі це зробите. Чому Ви вважаєте це нездійсненним?». С. Карін-Даниленко із обмовками про власні атеїстичні погляди, наголосив, що головною причиною неможливості об'єднання УГКЦ із православною церквою в Україні є ідеологічні розбіжності: «[...] віруючий народ вихований на релігійно-патріотичній традиції митрополита Петра Могили, який боровся із унією як зрадником народу і православ'я. Віруючі Західної України виховувалися на традиціях митрополита Михайла Рогози, який продав православ'я католицизму і полякам. Тому об'єднання цих церков можливе тільки як повернення уніатів у юрисдикцію православ'я, але не навпаки (виділення наше – Л.Б.). Радянська влада органічно поєднала український народ Великої України і Західної України, але ніякого об'єднання у нас, вихованих на патріотичних традиціях Богдана Хмельницького, із тими елементами, що виховані у дусі зрадника Івана Мазепи, бути не може. [...] Нас врятував лише союз із братським російським народом, із яким возз'єднав Україну Богдан Хмельницький, а Радянська влада зробила цей союз між росіянами і українцями ідейно-органічним». А. Шептицький, за словами Каріна-Даниленка, вітав «братський союз між українцями і росіянами», засвідчив свою «любов до російського народу та його літератури».

Водночас він визнав факти зустрічей і спілкування з одним із лідерів ОУН А. Мельником, представниками нацистської адміністрації гауляйтером Е. Кохом, главою дистрикту «Галичина» О. Вехтером, шефом розвідки полковником А. Бізанцем. А. Шептицький різко засудив нацистську окупацію, наголосив на фальсифікації його звернень у засобах масової інформації до української громади щодо підтримки німецької армії у боротьбі із більшовизмом. Між тим остання теза стала об'єктом злої іронії памфлетиста Я. Галана, котрий у своїх публікаціях запевняв у нещирості митрополита і причетності до злочинів нацистів його та очолюваної ним церкви¹⁴.

С. Карін-Даниленко підкреслив, що задеклароване позитивне ставлення митрополита як глави УГКЦ до радянської влади виключить будь-які ускладнення у відносинах між уніатами та державними органами. Але при цьому наголосив, що у церковному середовищі є особи, які «під церковним прикриттям проводять боротьбу проти Радянської влади у таборі націоналістів». Це був перший закид С. Каріна-Даниленка з метою використати УГКЦ як інструмент боротьби зі збройним підпіллям УПА.

А. Шептицький відповів, що сумнівається у справедливості таких звинувачень. Але разом з тим заявив: «[...] судіть таких людей, і я їх засуджу, бо бандерівщина – це шкідливе явище, із яким треба боротися. Хочете, я пошлю своїх священиків у ліси, щоб вони умовили цих сліпих людей припинити боротьбу із Радянською владою і повернутися до мирної праці. Не подумайте, що я хочу стати орденоносцем, але я це зроблю тому, що вважаю бандерівщину великим злом для народу». Дізнавшись про звернення до вояків УПА і УНРА, підписаного М. Хрущовим та М. Гречухою, він навіть пообіцяв подумати, як поліпшити боротьбу із «бандерівщиною». Згодом у

¹⁴ Галан Я.О. Що таке унія: Памфлети / Упоряд. та автор приміт. Й.Т.Цьох. – Львів: Каменяр, 1983. – С. 50-54

повідомленні одного з агентів із оточення митрополита від 12 вересня 1944 р. зазначалося, що для А. Шептицького «питання УПА дуже важке завдання»¹⁵.

Особливо С. Каріна-Даниленка цікавила участь ієрархів УГКЦ у формуванні дивізії СС «Галичина». Для населення західноукраїнського регіону ця подія мала непересічне значення. Тисячі юнаків пішли добровольцями на військову службу до нацистів і були переконані у справедливості свого вибору – покласти життя на вівтар незалежної України. Сам А. Шептицький відмежувався від участі у формуванні дивізії, але заявив, що благословляв священників на пастирську діяльність серед її особового складу.

У відповідь на чергове запитання, митрополит поінформував про бажання священників та віруючих проводити релігійно-патріотичну роботу серед вірян. Однак через конфіскацію єпархіальної типографії він був позбавлений можливості проводити пропагандистську роботу, а через відсутність радянських рублів (злоті у банках не обмінювалися) і масову злиденність населення УГКЦ неспроможна фінансово допомогти радянській державі. Але А. Шептицький запевнив, що єпископи і священники будуть проповідувати віруючим «підкорятися Радянській владі, богом нам даній, допомагати їй у всьому тому, що не суперечить духу церковному».

Після завершення двогодинної розмови, секретар митрополита І.Котів, супроводжуючи С. Каріна-Даниленка відзначив, що така довга зустріч є «ознакою великої поваги». Аналізуючи хід і результати зустрічі, досвідчений контррозвідник зробив наступні власні висновки:

– розчарування у нацистській окупаційній адміністрації, перемога Червоної армії, виражена тактика ставлення вищого партійно-державного керівництва щодо УГКЦ сприяла важливому світоглядному перелому А. Шептицького;

– А. Шептицький тверезо оцінював політичний авторитет СРСР, здобутий під час війни. Він уже не міг сподіватися на якусь уявну міжнародну комбінацію, за якої територія Західної України могла опинитися поза межами СРСР. Митрополит переконаний у безперспективності боротьби українських націоналістів, хоча мав із ОУН моральний зв'язок. Але він згоден брати участь, у зручній для себе формі, у боротьбі із бандерівським рухом, до якого ставився, безумовно, негативно;

– у західноукраїнських областях, де релігійність населення є дуже високою за очевидного домінування парафій УГКЦ, авторитет митрополита А. Шептицького є непорушним.

Тому, на думку С. Каріна-Даниленка, спецслужбам варто знайти ефективну форму використання А. Шептицького для посилення «радянського» впливу на широкі маси населення та боротьби із бандерівським рухом». Він зазначав також, що «... з точки зору тактики не слід розбещувати частими до нього (Шептицького – авт.) візитами представників влади. Однак, треба частіше, з того чи іншого приводу, витягувати його представників до Києва, де їх зручніше буде обробляти, [...] з тим, щоб підпорядкувати уніатську церкву нашому впливу»¹⁶.

¹⁵ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк.81; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 296.

¹⁶ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк.50–68; *Держархів Львівської обл., ф.П-3, оп.1, спр. 71, 19–21*; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ.: Українська видавнича спілка, 2005. – С.277–294.

Автор свідомо детально проілюструвала хід бесіди підполковника державної безпеки, одного з фахівців по боротьбі із «українськими націоналістами» С. Каріна-Даниленка з митрополитом А. Шептицьким. Виходячи зі змісту діалогів та висновків, зроблених чекістом, відзначимо декілька моментів. По-перше, цинізм С. Каріна-Даниленка, який акцентував увагу митрополита на відокремленні в СРСР церкви від держави, статусі релігії як приватної справи, «церковниках-політиканах» тощо. Він достеменно розумів головну мету боротьби із Церквою, досягненням якої безпосередньо й займався, та знав реальний стан релігійних громад усіх конфесій як у Радянській Україні, так і загалом в СРСР. По-друге, С. Карін-Даниленко прийшов висновку про помилкову тактику радянських спецслужб 1939–червня 1941 рр., що виключала особистий контакт із А. Шептицьким. Вірогідно, що він як фахівець із «українського та церковного питань», вбачав необхідність через особистий контакт, дискусію, перемовини переконати опонента. У результаті опонент на ідеологічному підґрунті ставав або таємним співробітником, або «агентом впливу». Але такий метод вимагав певного часу і значної інтелектуальної підготовки від співробітника органів державної безпеки. Таким професійним якостям, виходячи з аналізу доповідних записок, С. Карін-Даниленко повністю відповідав. Паралельно розроблялася тактика оперативної і психологічної обробки й інших впливових ієрархів, щоб перетворити їх з ворогів на союзників. Залишилася істотна перешкода – час. Чи погодилося б вище партійно-державне керівництво СРСР чекати на зміну світогляду хоча би частини ієрархів УГКЦ або 20-30 років визрівання передумов об'єднаного процесу, про які говорив митрополит?

По-третє, С. Карін-Даниленко чітко виклав перспективи уніатської церкви в Україні – її поглинання Руською православною церквою. Вірогідно, що це митрополит А. Шептицький передбачав і не заперечував такої можливості, навіть назвав термін цього процесу – протягом двох – трьох десятиліть. Але він не міг навіть уявити, що така перспектива очікує УГКЦ через кілька років.

По-четверте, у бесіді простежувався один із тактичних прийомів органів державної безпеки – використання авторитету УГКЦ у боротьбі із Організацією українських націоналістів та Українською повстанською армією. Згодом, уже після смерті митрополита А. Шептицького, на зустрічі 6 листопада 1944 р. із новим очільником УГКЦ Й. Сліпим та ігуменом К. Шептицьким С. Карін-Даниленко наполягав на продовженні курсу засудження священниками та ієрархами УГКЦ «оунівської діяльності»¹⁷. До цієї теми повернулися й у ході зустрічі в НКВД СРСР 26 грудня 1944 р. у кабінеті заступника наркома внутрішніх справ С. Мамулова у присутності керівників провідних управлінь НКГБ СРСР П. Судоплатова і П. Федотова¹⁸.

Вірогідно, що націлювання обласних та районних апаратів НКГБ у західноукраїнському регіоні на потужну агентурно-оперативну роботу, негласне документування антирадянських проявів та діяльності віруючих і священників УГКЦ, жорсткий контроль за проведенням оперативних заходів з боку НКГБ УРСР щодо уніатів свідчили про бажання вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР виробити детальний план заходів, що дозволив би одночасно ліквідувати УГКЦ як один із іде-

¹⁷ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.423, 429.

¹⁸ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.278.

ологічних сегментів українського націоналістичного руху і приєднати її до повністю контрольованої чекістами і політично лояльної Руської православної церкви.

Після розмови з С. Каріним-Даниленком як «представником уряду України» А. Шептицький розраховував на підтримку діяльності УГКЦ. Зокрема, митрополит, скориставшись дозволом С. Каріна-Даниленка звертатися до нього особисто із нагальними проблемами, написав листа із скаргою про призов студентів Львівської духовної академії до Червоної армії. Нарком державної безпеки УРСР С. Савченко санкціонував клопотання через наркомат оборони УРСР про відміну призову студентів духовної академії. Уже в першій декаді жовтня 1944 р. «уповноважений Ради у справах релігійних культів» С. Карін-Даниленко написав А. Шептицькому про позитивне вирішення цієї проблеми¹⁹.

Одночасно А. Шептицький писав Уповноваженому Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І.Полянському листи, де окрім поточних проблем функціонування церкви, просив офіційного визнання УГКЦ державою. Звичайно, що у компетенцію І.Полянського вирішення таких питань не входило, однак у листі В.Молотову від 27 жовтня 1944 р. він наголошував, що позаяк існує «можливість використання його впливу у справі розкладу антирадянських націоналістичних організацій», Рада, з метою закріплення нинішньої орієнтації Шептицького, повинна «не заважати відкриттю у разі потреби, нових парафіяльних церков, залишити недоторканими існуючі монастирі, богословську академію й духовну семінарію та дозволити видання духовного журналу»²⁰. Але питання повернення особистої типографії митрополита, яку було вилучено згідно постанови Львівського обласного виконкому 30 жовтня 1944 р., викликало заперечення у заступника наркома держбезпеки П.Дроздецького²¹.

Утім, налагодження певного рівня співпраці з першоієрархом УГКЦ лише активувало агентурно-оперативну роботу спецслужб. Зокрема, у НКГБ УРСР було реанімовано агентурну справу «Ходячі», яку було заведено ще наприкінці 1939 р. і припинено у червні 1941 р. з початком війни. Її активація означала початок масштабної «оперативної гри» з іншими ієрархами УГКЦ. Оперативна гра, яку розпочав С. Карін-Даниленко під пильним контролем наркома НКГБ СРСР В.Меркулова та наркома НКГБ УРСР С. Савченка, передбачала реалізацію таких завдань:

– використання авторитету УГКЦ для припинення масового спротиву Української повстанської армії;

– УГКЦ повинна була стати зовнішньополітичним «агентом впливу» серед уніатської та католицької діаспори, по можливості й у Ватикані;

– у залежності від результатів виконання попередніх завдань у певному часовому проміжку УГКЦ чекало злиття із Руською православною церквою.

Першим кроком у цій грі стало направлення делегації представників УГКЦ для «вручення вітального листа товаришу Сталіну». Лист був неодноразово обговорений як оточенням А. Шептицького, так і на соборі священників.

¹⁹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк.86–87; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.334–335.

²⁰ Одинцов М. Уніати и советская власть (встреча в Москве. Декабрь 1944 г.) Публикация документов / М. Одинцов // Отчественные архивы, – 1994. – №3. – С.60.

²¹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – арк.170.

Однак наступному розвитку стосунків завадила смерть митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р. В управління митрополією згідно із «правом наслідування» вступив єпископ Й. Сліпий.

Чекістів одразу зацікавили і насторожили можливі зміни курсу ієрархів УГКЦ. Вони були впевнені, що не дивлячись на трагедію втрати, ці питання будуть обговорюватися серед священників під час траурних заходів. Тому львівські чекісти активізували всю агентуру для висвітлення планів і намірів колишнього оточення митрополита А. Шептицького. Доповідні записки повинні були надходити у четверте відділення 2 відділу УНКГБ по Львівській області до 24-ї години щоденно. У день поховання були додатково виставлені пости зовнішнього спостереження, створена бойова група із 30 осіб, яку розмістили біля резиденції митрополита, в усі уніатські храми Львова були надіслані співробітники для збору інформації та виявлення антирадянських настроїв і їх проявів. Оперативні співробітники повинні були, серед іншого, супроводжувати траурну процесію до місця поховання²².

Центральною проблемою у зацікавленнях чекістів залишалася лояльність УГКЦ до більшовицького режиму та боротьба із українським визвольним рухом. Особливу увагу чекісти приділяли прихильникам ідеї створення в нових політичних умовах «української церкви». Після смерті А. Шептицького основними фігурами з середовища прихильників «поєднання» УГКЦ і православної церкви стали Григорій Костельник і Климентій Шептицький.

С. Карін-Даниленко вважав Г. Костельника теж далеко не останньою фігурою серед авторитетних осіб в УГКЦ. Священик мав авторитет богослова, вченого, професора, досвід викладача духовної академії, що вказувало на його великий потенціал для агітаційно-пропагандистської діяльності. Тому С. Карін-Даниленко і розпочав «інтелектуальний двобій» із Г. Костельником. Така можливість з'явилася одразу після смерті А. Шептицького. Саме Г. Костельник і секретар покійного митрополита І. Котів 2 листопада 1944 р. офіційно повідомили С. Каріна-Даниленка про смерть ієрарха. Під час цієї зустрічі Г. Костельник відзначив вихованість та інтелект С. Каріна-Даниленка, зауваживши, що здебільшого керівники місцевого партійно-радянського апарату викликають у нього відразу через грубість, презирство до особистості, а також отримав пропозицію участі у роботі комісії по розслідуванню злочинів нацистів на території Львівської області. Останнє досвідчений чекіст використав для «психічної атаки» на Г. Костельника, акцентуючи на провіні греко-католицького духовенства перед українським народом за співпрацю з нацистами: «Правду кажучи, у цьому Ви повинні бути зацікавлені більше, ніж ми. Тому що, цим самим Ви якимось чином відмежуєтеся від німців – ваших старих, старих приятелів. [...] Із церковного амвону, у пресі не один Ваш представник розпинався за окупантів, доводячи їх месіанську роль. [...] Ви культивували не тільки на Західній Україні, але намагалися на Великій Україні привити багатьом людям думку, що німці – друзі українського народу». С. Карін-Даниленко прямо звинуватив ієрархів УГКЦ у створенні «бандерівщини». Г. Костельник, визнавши причетність до співпраці із окупаційним режимом, твердо відповів: «Цей гріх був у нас, але не у тій мірі, як Ви схильні нам його приписувати».

²² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.16. – Арк.40–43; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.375–379.

Він заявив, що життєвий досвід і страждання змусили його переосмислити недалеке минуле й зробити деякі висновки. Зокрема, Г. Костельника, за його словами, також певною мірою підкупили висловлювання С. Хрущова про перспективи приєднання Холмщини, Лемківщини та Закарпатської України до складу УРСР²³.

Наслідки цієї розмови не забарилися. Вже 5 листопада 1944 р. в оперативному донесенні проаналізовано розмови Г. Костельника і І. Котіва із священиками під час траурних заходів, з яких випливало, що хвороба митрополита затримала відправку делегації до Москви, а це надало додаткову можливість Костельнику зорієнтуватися у політичній ситуації. Також він визнав, що германофільська орієнтація, яку пропагували ієрархи УГКЦ та окремі представники львівської інтелігенції, виявилася помилковою. За інформацією агентів, ієрарха поборювали серйозні внутрішні суперечності, про які він висловлювався у своєму оточенні. Зокрема, складним для Г. Костельника залишалося питання ставлення до УПА: «Сьогодні ситуація складається так, що ми повинні виступити проти бандерівщини, тому, я повторюю Вам, бандерівській ліс – це трагедія нашої нації. А, передусім, ми знаємо, якщо наші священики виступлять проти бандерівців, то останні їх знищать без сентиментів». Після смерті митрополита він також пропонував відкласти публічний безапеляційний «заклик про підтримку Радянської влади», але направити церковним парохам директиву, щоб вони у своїх виступах закликали населення не брати участь в антирадянських акціях.

Загалом, за свідченнями агентів, Г. Костельник вважав, що представникам уніатської церкви «глибоко ангажуватися з Радянським урядом зараз не потрібно, бо він сам не вірить, що більшовики залишаться надовго». Він сподівався на революцію як у Німеччині, так і в Радянському Союзі, зауважуючи: «Якщо більшовики самі не змінять свою політику, вони не зможуть довго проіснувати. Соціалізм зараз у Європі не модний, і чим далі більшовики будуть йти на Захід, тим слабші вони будуть». Тому він пропонував «грати з більшовиками», побоюючись звинувачень Ватикану щодо співпраці із «комуністами». Також він активно критикував місцеві органи влади за русифікацію повсякденного життя українського населення, акцентуючи увагу присутніх, що такий крок викликав незадоволення громади.

У доповідній записці відзначено, що Г. Костельник серед частини духовенства розглядався як наступник А. Шептицького. Тому в розмовах його постійно запитували про перспективи УГКЦ, на що Г. Костельник іноді заявляв, що вже треба починати шукати форми для «поєднання» православної та уніатської церков як необхідності збереження «українського народу і нації». У своєму оточенні він повідомив про написання наукової філософської праці, сподіваючись, що її позитивно сприймуть як уніати, так і православні віруючі. Г. Костельник прогнозував, що дебати щодо «поєднання» церков будуть тривати 3–4 роки, але процес таки завершиться створенням єдиної Церкви. На його думку, єпископ Й. Сліпий не здатний очолити таку роботу.

В оперативних іграх керівництва НКГБ УРСР зроблено ставку на ще одного авторитетного представника вищого духовенства УГКЦ. В одній із чекістських доповідних зазначалося, що І.Котів пов'язував надію на активізацію «поєднання»

²³ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 190–222; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 403–435.

церков із постаттю Климентія Шептицького, брата покійного митрополита, котрий мав значний вплив на Й. Сліпого і на віруючих УГКЦ²⁴.

6 листопада 1944 р. С. Карін-Даниленко ініціював зустріч із К. Шептицьким, яку спробував використати для встановлення довірливих стосунків і вести з ним паралельну гру. Зокрема, йшлося про взаємозв'язок відсутності офіційного представника на похованні митрополита Шептицького і лояльного ставлення та релігійно-патріотичної діяльності УГКЦ. Він навів приклад поховання патріарха Руської православної церкви Сергія, на якому був присутній голова Ради у справах Руської православної церкви Г. Карпов. Натомість УГКЦ ніяк не проявила свого ставлення до радянської влади, отже, уряд УРСР не вважав за потрібне надсилати свого офіційного представника. Разом з тим свою присутність у соборі Святого Юра і поклоніння праху митрополита С. Карін-Даниленко пояснив особистою глибокою повагою до священнослужителя, його намірів щодо патріотичної діяльності та «боротьби з бандерівським злом», чим емоційно привернув до себе ігумена Шептицького.

С. Карін-Даниленко, граючи на відомих йому амбіціях співрозмовника, у довірливому тоні висловив К. Шептицькому сподівання, що, не дивлячись на обрання Й. Сліпого митрополитом УГКЦ, саме він, Климентій Шептицький, повинен «зберегти спадковість лінії митрополита А. Шептицького і стати провідником її у Церкві». На цьому шляху ігумен повинен стати помічником митрополита Й. Сліпого і оберігати його від «політиканствуючих елементів»²⁵. Отже, в особі К. Шептицького чекіст сподівався отримати як джерело оперативної інформації, так і агента впливу в оточенні Й. Сліпого.

Думку про можливість використання і К. Шептицького, і Г. Костельника в планах ліквідації УГКЦ сформульовано в оглядовій довідці у справі «Ходячі», підготовленій ще 18 жовтня 1944 р. начальником відділення 2 відділу УНКГБ по Львівській області Дробахіним і завізваній С. С. Каріним-Даниленком та начальником 2 управління НКГБ УРСР П. Медведєвим. У документі чекісти також акцентували на існуванні групи священників, яка пропагувала створення «Української народної церкви», її очолював Климентій Шептицький. До складу входили: канонік кафедрального собору Св. Юра Ковальський, професор Г. Костельник, редактор видавництва «Мета» Прима, священники Кладочний, Каштанюк, Галянт, Дурбак та ін.²⁶

К. Шептицький і Г. Костельник стали ключовими фігурами у складі делегації УГКЦ, що відвідала Москву наприкінці грудня 1944 р. За повідомленнями агентури, Г. Костельник у розмовах із К. Шептицьким наполягав на висуненні окремих «політичних вимог навіть в умовах загрози арешту», адже «вони представники народу і повинні виступати від імені народу». А церковні справи, як справедливо вважав Г. Костельник, «більшовиків менше всього цікавлять».

²⁴ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – т.19. – Арк. 223–236; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 379–392.

²⁵ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 190–222; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.420–424.

²⁶ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 2–24; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.353.

Одним з головних питань у ході візиту до Москви залишалося питання про участь УГКЦ в розгромі УПА. У кабінеті заступника наркома внутрішніх справ С.Мамулова 26 грудня 1944 р. Г. Костельник заявив, що представники УГКЦ могли б організувати зустріч із впливовими керівниками «бандерівців» та відповідальними радянськими посадовцями для пошуку шляхів припинення військових дій, скориставшись допомогою і посередництвом парафіяльних священників. Одним із аргументів для «бандерівського керівництва» могло б стати те, що після завершення розгрому Німеччини можливості для переговорів уже не буде. У присутніх на зустрічі генералів П.Судоплатова, П. Федотова і О. Леонтєва, які безпосередньо відповідали за придушення націоналістичного руху, така пропозиція викликала зацікавленість²⁷. Але після розмови з Г. Костельником 1 лютого 1945 р. підполковник С. Карін-Даниленко повідомив, що «провід ОУН відмовився від переговорів за участю УГКЦ»²⁸.

На Г. Костельника величезний емоційний вплив справила поїздка до Москви. Він із захопленням відгукнувся як про загальне враження від організованого пишного прийому, так і про велич радянської столиці. У нього склалося враження про відсутність будь-яких переслідувань православних вірян, що й сформувало таку ілюзію: «Чим активніші більшовики як атеїсти, тим більше вони стають православними»²⁹. На жаль, Г. Костельник не зумів розпізнати за формальним зовнішнім фасадом справжнє ставлення вищого політичного керівництва СРСР до Церкви. Побачена яскрава картинка була розрахована на дипломатичний корпус, іноземні й республіканські делегації тощо. Внутрішні взаємовідносини між Церквою та державою були приховані від стороннього ока.

Мабуть, загальна ситуація остаточно утвердила Г. Костельника в думці про відхід від Ватикану: «Мені здається, що пора із Папою розірвати стосунки, немає нам чого із ним возитися. Архімандрит [К. Шептицький – авт.] і Будзинський не погоджуються зі мною. Вони ярі католики і віддані Риму. [...] наш народ ближче до Сходу. Я із цього питання розмовляв із покійним митрополитом». У виборі між «сходом» і «заходом» Г. Костельник розмірковував, що «москалі-фанатики України не віддадуть, а поляки кричать від можа до можа». Тому він зробив яскраве порівняння – «краще руське море, чим польське болото».

Згодом, розповідаючи С. Каріну-Даниленку про зустріч у Москві, Костельник після всього побаченого запитав у членів делегації: «Ви були під владою Відня, Кракова, Варшави, а тепер бачите Москву. Під чиїм керівництвом ви хочете бути?». Тоді всі члени делегації підняли руки і сказали «Волимо бути під Москвою». У відповідь на цю репліку С. Карін-Даниленко заявив: «Так у Москві Ви влаштували другу Переяславську Раду!»³⁰. Деякий вплив, як вважав Карін-Даниленко, на нього

²⁷ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 316–322; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.282–284.

²⁸ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.370.

²⁹ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.320, 322.

³⁰ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.320.

справила зовнішньополітична ситуація – «більшовизація Польщі, Угорщини, Балкан». А вже із просуванням Червоної армії у Східній і Центральній Європі зростав вплив соціалістичних і комуністичних партій східно-європейських країн³¹.

У ситуації наступального психологічного тиску на вище духовництво УГКЦ протилежну позицію займав митрополит Й. Сліпий, не погоджуючись на компроміси. У розмові з С. Каріним-Даниленком, що відбулася 11 січня 1945 р., Й. Сліпий доводив своє право титулуватися архієпископом Львівським і Кам'янець-Подільським, як це було за А. Шептицького. Також він претендував на титул «Київський» через падіння кордонів між Західною та Великою Україною і, що підтверджувалося папською буллою. Але голова Ради у справах релігійних культів Полянський пояснив делегації УГКЦ неможливість такого титулування через відсутність уніатських парафій у Кам'янці-Подільському та Києві. Таку аргументацію повторив С. Карін-Даниленко і додав: «Загалом для того, щоб іменуватися «Київським», треба сидіти у Києві і бути де-факто главою української церкви. Така ситуація можлива лише при поєднанні Православної та Української греко-католицької церкви». Однак Й. Сліпий бачив цей процес винятково у підпорядкуванні Папи Римського. С. Карін-Даниленко відповів, що така конфігурація поєднання неможлива через позицію православного населення України, яке вважало уніатів «зрадниками». Він пропонував варіант повернення до ситуації 1596 р., тобто до підписання Брестської унії. До того ж, відзначив чекіст, йдеться про «об'єднання уніатів як меншості із православними як більшістю». Й. Сліпий відповів, що на таких умовах об'єднання не відбудеться³².

Відчувши, що митрополита не вдається переконати, С. Карін-Даниленко продовжив тиск на Й. Сліпого у двох інших напрямках – щодо ставлення до «бандерівщини» та конкретної релігійно-патріотичної роботи серед населення. Він вказав, що УГКЦ до цього часу офіційно не висловила свого негативного ставлення до бандерівського націоналістичного руху та нацистської окупації загалом. Чекіст навів конкретні приклади участі священників у діяльності підрозділів УПА і звинуватив митрополита у недотриманні курсу А. Шептицького на пояснення воякам УПА безперспективності боротьби із радянською владою. Тут С. Карін-Даниленко для підсилення психологічного тиску використав смислову зв'язку «батько – син»: «Покійний митрополит був Вашим «батьком», Ви його «син». Оперативник використав подвійний смисл – Й. Сліпий як духовний спадкоємець діянь А. Шептицького і водночас з оперативної інформації С. Карін-Даниленко знав про існування чуток, начебто Й. Сліпий є сином А. Шептицького. Його цікавила реакція митрополита. У Й. Сліпого не здригнувся жоден м'яз на обличчі, «його внутрішнє хвилювання позначилося лише ковтком слини, як це роблять люди, коли пересохло у роті³³. Звичайно, це суб'єктивне враження самого С. Каріна-Даниленка, однак фактом стало використання жорсткого психологічного пресингу на особистість, який зазвичай застосовувався в арсеналі спецслужб.

³¹ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 330–322; Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С. 285–296.

³² Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.330.

³³ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С.333.

Й. Сліпий спробував пояснити, що осудливе ставлення до нацистів УГКЦ не висловила через побоювання репресій віруючих УГКЦ на окупованій території. Але С. Карін-Даниленко заявив, що така позиція може бути сприйнята представниками уряду УРСР як підтримка нацистів і спровокувати репресії вже на визволеній території Західної України. Він пояснив небажання М. Хрущова, який на той час перебував у Львові, зустрітися із Й. Сліпим через відсутність організуючої ролі УГКЦ у конкретній патріотичній роботі. С. Карін-Даниленко заявив, що «час привітань вже пройшов» і очільнику УГКЦ слід «зробити потрібні висновки».

Також він вимагав підтримати ініціативу Г. Костельника про підготовку переговорів із представниками проводу ОУН. Адже Й. Сліпий як член Національної Ради, Ради Сеньйорів вже брав участь у примиренні «мельниківців» і «бандерівців». На зауваження Й. Сліпого, що це були громадські, а не політичні організації, С. Карін-Даниленко різко заперечив: «Ні, Ваша Екселенціє, це були політичні організації. Більше того, ці організації по суті, по тих планах, які вони виробляли, були і за претензіями – прототипом українського уряду, але німці їх просто розігнали». Піддавшись тиску, Й. Сліпий назвав прізвище Л. Ребета, разом з яким він вів перемовини про примирення «мельниківців» і «бандерівців». Загалом у розмові із наполегливим і жорстким чекістом Й. Сліпий намагався уникнути причетності УГКЦ до переговорів із Проводом ОУН. Він зазначив, що буде сприяти таким переговорам, але брати участь особисто він не зможе.

Аналіз тексту доповідної записки про наслідки зустрічі Й. Сліпого і С. Каріна-Даниленка свідчить про кардинально інші стосунки між «представником радянського уряду» і новим митрополитом УГКЦ. Передусім рельєфно проступає жорстка тональність розмови. Й. Сліпий досить категорично намагався уникнути реалізації «поєднання» УГКЦ і православної церкви на умовах поглинання уніатів православними і їх подальшого підпорядкування Московському патріарху. Він розумів, що такий алгоритм призведе не лише до ліквідації УГКЦ, а й до знищення українського православ'я. Митрополит поводив себе досить незалежно і не поспішав, на відміну від інших ієрархів, запевняти представника спецслужб у лояльності до радянської влади. Водночас Й. Сліпий відсторонювався від процесу переговорів із проводом ОУН про припинення боротьби із більшовиками, не погоджуючись бути інструментом радянської політики. Це й змусило С. Каріна-Даниленка зробити висновок, що Й. Сліпий навряд чи підійде на роль інтегратора. Вже у 1945 р. митрополит був заарештований і провів під слідством, в ув'язненні та на засланні наступні 18 років³⁴.

Отже, скориставшись багатолітніми розбіжностями «західників» і «східняків», граючи на християнській сутності необхідності припинення «братовбивчої війни», чекістам вдалося реанімувати гострий період конфлікту в УГКЦ по лінії Г. Костельник (східняки) – Й. Сліпий (західники).

Одночасно Управління НКГБ західноукраїнських областей розпочали масштабну агентурно-оперативну розробку ієрархів, священників та активних віруючих УГКЦ. Чекісти проводили ревізію «облікованого елементу», виявленого упродовж осені 1939–червня 1941 р. Зокрема, у звіті від 28 серпня 1944 р. начальник УНКГБ у

³⁴ Бабенко Л.Л. Відображення діяльності митрополита Йосифа Сліпого у документах радянських органів державної безпеки / Л. Бабенко // Історична пам'ять. науковий збірник. – Вип. 1 (25) 2011. – С. 69-76.

Львівській області К.Волошенко повідомляв наркому держбезпеки УРСР С. Савченку про доктора теології, колишнього ректора Кременецької духовної семінарії УГКЦ П.Тамбінського. Заступник наркома держбезпеки УРСР П.Дроздецький санкціонував його арешт. Основний акцент слідства зроблено на виявленні зв'язків П.Табінського із німецькою розвідкою та ОУН³⁵. У листопаді 1944 р. новий очільник УГКЦ Й. Сліпий намагався заступитися за арештованого, але С. Карін-Даниленко різко заперечив заступництво через «зрадницьку і антирадянську діяльність священика».

У вересні 1944 р. справи-формуляри були заведені на низку священиків: Г. Хомчука зі с. Романово Збарзького району, С.Гребенюка зі с. Більче Золоте Борщівського району, В. Попадюка зі с. Давидківці Чортківського району Тернопільської області, а у січні 1945 р. – на М. Сингалевича зі с. Назовізово, П. Слугоцького з м. Солотвино Надвірнянського району Станіславської області. Їх звинувачували у підтримці нацистського окупаційного режиму, участі у формуванні дивізії СС «Галичина», допомозі підрозділам Української повстанської армії³⁶. Станом на 3 лютого 1945 р. тільки у Тернопільській області заведено справи-формуляри на 31 священика УГКЦ³⁷.

Паралельно чекісти намагалися обліковувати кількість церковних громад та храмів УГКЦ. Але в директиві наркома держбезпеки УРСР С. Савченка від 18 жовтня 1944 р. наголошено на необхідності суворого маскування спецслужб у антирелігійних заходах, тому здійснювати облік парафій і священиків УГКЦ слід тільки через уповноваженого у справах релігійних культів при обласних виконкомах. Співробітникам обласних УНКГБ доручено опрацювати всі архівні агентурні і слідчі справи на уніатське духовенство і встановити місцезнаходження всіх фігурантів³⁸.

Особливу увагу приділяли участі духовенства та віруючих у націоналістичному русі. Зокрема начальник УНКГБ по Львівській області О. Воронін у директиві від 27 січня 1945 р. вимагав від начальників районних відділів посилити агентурно-оперативну роботу по виявленню «антирадянської націоналістичної діяльності серед духовенства уніатської церкви, виявляти серед служителів культу українських націоналістів, їх практичну антирадянську діяльність, зв'язок із ОУН – УПА». О. Воронін наголошував, що священики знають про місця розташування схронів у селах, до кого і коли приходять вояки УПА, осіб, які надають матеріальну підтримку націоналістам. Він вимагав жорсткого контролю за змістом проповідей і бесід з віруючими, вивчення всіх контактів священика із населенням. Особливу увагу він пропонував звернути на деканів, які мали інформацію про ситуацію у сільських парафіях, настрої як священиків, так і місцевого населення. Окремою частиною роботи мало стати виявлення зв'язків священиків із резиденцією митрополита Й. Сліпого для «розробки духовенства, яке знаходиться у керівництві уніатської церкви». Водночас О. Воронін вимагав виявляти лояльно налаштоване до радянської влади духовенство і використовувати його для виступів проти бандерівців, релігійно-патріотичної роботи на користь

³⁵ ГДА СБ України, м. Львів, спр. П-30451, арк. 2–65.

³⁶ ГДА СБ України. – Ф. 73. – Акт.1. – Спр. 84. – Арк. 116–129; Ф.65. – Спр. С-9113. – Арк. 405–416.

³⁷ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.19. – Арк. 423–437.

³⁸ ГДА СБ України. – Ф. 1. – Оп.8. – Спр.1. – Арк. 240–245; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С.360-363.

Червоної армії, матеріальної підтримки шпиталів тощо. У черговий раз категорично наголошено на забороні арештовувати священиків без санкції УНКГБ³⁹.

Отож, репресивні заходи щодо УГКЦ влітку і восени 1944–січні 1945 рр. ще не набули масового характеру. Як свідчать опубліковані доповідні записки начальників УНКГБ Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської областей, основна робота співробітників обласних та районних апаратів органів державної безпеки полягала у негласному документуванні антирадянських проявів як під час нацистської окупації, так і у поточній пастирській діяльності⁴⁰.

Таке зовні поблажливе ставлення чекістів до духовенства УГКЦ, яке впливало з аналізу партійно-радянських документів, дало підстави В. Войналовичу зробити висновок про начебто визнання державою УГКЦ⁴¹. Формально представники влади не заявляли претензій до УГКЦ і загальне ставлення місцевих партійно-радянських органів було, за деякими винятками, поміркованим.

Ситуація почала докорінно змінюватися у лютому 1945 р. Зрозумівши, що ієрархи УГКЦ – митрополит Й. Сліпий, єпископ Г.Хомишин та інші священики не бажають підкорятися вимогам політичних лідерів СРСР – УРСР, органи державної безпеки розпочали підготовку ліквідації УГКЦ. В оперативному плані заходів щодо лінії греко-католицької церкви, який затвердив 8 лютого 1945 р. нарком НКГБ УРСР С. Савченко, було поставлене завдання «взяти курс на повну ліквідацію уніатів на нашій території і на відрив греко-католицької церкви від Ватикану із наступним з'єднанням із православною церквою у СРСР». Таким чином, виходячи із поставленої мети, чекісти відійшли від початкового варіанту створення «Української православної церкви» на основі УГКЦ як проміжного варіанту її загальної ліквідації.

План заходів містив 5 розділів. У першому «Організація заходів по лінії греко-католицької церкви» запропоновано виявити всіх священиків, які згодні з перспективою возз'єднання з православною церквою в СРСР; створити ініціативну групу священиків і мирян та почати кампанію за возз'єднання УГКЦ із Руською православною церквою; «обробити видного проповідника греко-католицької церкви доктора Гавриїла Костельника і поставити його на чолі руху за возз'єднання групи за возз'єднання УГКЦ із Руською православною церквою»; провести кампанію компрометації противників возз'єднання «як зрадників українського народу і православ'я; направити від імені ініціативної групи делегацію до екзарха православної церкви в Україні і московську патріархію для обговорення умов возз'єднання.

У розділі «Заходи по лінії православної церкви» передбачено організувати у м. Львові православну єпископську кафедру для західних областей України, яку мав очолити єпископ українець – місіонер; передати один із католицьких костелів м. Львова православної громаді для організації кафедрального собору і служіння у ньому єпископа; через московську патріархію від імені Руської православної церкви видати спеціальне звернення до уніатів із закликом повернутися у «лоно православної матері-церкви».

³⁹ ГДА СБ України. – Ф. 71. – Акт.10. – Спр. 359. – Арк. 6–8.

⁴⁰ Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – С. 230–270.

⁴¹ Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. Войналович. – Київ: Світогляд, 2005. – С.347.

У третьому розділі «Спеціальні агентурно-оперативні заходи» пропонувано виявити компрометуючий матеріал і репресувати активних противників возз'єднання із православною церквою, виявлених зрадників, агентів гестапо, поплічників нацистів, активних учасників ОУН й УПА із числа священників УГКЦ; використати чутки щодо отруєння митрополита А. Шептицького за прорадянські погляди для ефективної компрометації противників відриву УГКЦ від Ватикану; на випадок активного спротиву митрополита Й. Сліпого скомпрометувати його чуткою, що він син А. Шептицького.

У розділі «Заходи по використанню греко-католицької церкви для боротьби проти ОУН-УПА» заплановано популяризувати опубліковане звернення митрополита Й. Сліпого проти бандерівців та використати проповіді священників для розкладення підрозділів УПА і закликів до віруючих боротися із ними; враховуючи солідарні стосунки між римо-католиками і греко-католиками, використати свідчення глави римо-католицької церкви в СРСР архієпископа Шеленжека про те, що уніати займаються націоналістичною діяльністю.

Окремий розділ плану був присвячено «Заходам по лінії греко-католиків у Закарпатській Україні». Сплановано підпорядкувати їх греко-католицькому центру у Львові і направити делегацію мукачівської єпархії на чолі із єпископом Ромжею до митрополита Й. Сліпого; ліквідувати чеські й угорські впливи на процес ліквідації УГКЦ у Закарпатті⁴². План оперативних заходів був направлений 10 лютого 1945 р. для затвердження наркомун держбезпеки СРСР В.Меркулову. Вже 12 березня 1945 р. він санкціонував виконання плану і дозволив провести арешти митрополита Й. Сліпого, єпископів М.Будки, Г.Хомишина, М.Чарнецького⁴³.

Аналіз плану заходів свідчить про його цілковиту політичну заангажованість та антирелігійну спрямованість, демонструє абсолютну вмонтованість органів держбезпеки в процес ліквідації церкви, яка виконувала упродовж тривалого історичного періоду, за визначенням Д.Донцова «боротьбу ...проти большевизму», а «...похід проти Церкви є рівночасно і похід проти нації»⁴⁴. Головні зусилля спецслужб у підготовці об'єднаного процесу церков упродовж 1944-1945 рр. були спрямовані на руйнування єдності в поглядах і позиціях вищого керівництва УГКЦ та схилення його до співпраці з радянською владою.

Людмила Бабенко. Ієрархи Української Греко-католицької церкви в планах радянських спецслужб накануне Львівського церковного собору 1946 року.

В статті освещаются отдельные методы и технологии советских органов государственной безопасности, направленные на ликвидацию Украинской Греко-католической церкви посредством влияния на её иерархов.

Ключевые слова: Украинская Греко-католическая церковь, советские органы государственной безопасности, Народный комиссариат государственной безопасности (НКГБ), репрессии, Львовский церковный собор 1946 года, А. Шептицкий, И. Слипый, Г. Костельник, К. Шептицкий, С. Карин-Даниленко.

⁴² ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.20. – Арк. 1–6.

⁴³ ГДА СБ України. – Ф. 65. – Спр.С-9113. – Т.20. – Арк. 73–74.

⁴⁴ Донцов Д. Справа Унії. Церква і націоналізм / Д.Донцов. – Дрогобич: Посвіт, 2012. – С. 26; 27.

Lyudmila Babenko. Ukrainian Greek-Catholic Church hierarchs' place in the plans of Soviet Security Services before Lviv Church Synod 1946

This article shows some Soviet Security Services' methods and technologies aimed at Ukrainian Greek-Catholic Church liquidation through influence on its hierarchs.

Key words: Ukrainian Greek-Catholic Church, Soviet Security Services, People's Commissariat of State Security (Russian abbreviation - NKGB)? repression, Lviv Church Synod 1946, A.Sheptytskiy, Y.Slipiy, G.Kostelnyk, K.Sheptytskiy, S.Karin-Danylenko.